STRUCTURI CONJUNCȚIONALE ÎN TIPĂRITURILE CORESIENE

ENIDA CINCORA
Universitatea din București

1. Aspecte preliminare

Studiul de față se concentrează asupra descrierii tipurilor de structuri propoziţionale introduse prin conectori conjuncționali (conjuncții și grupări conjuncționale) de subordonare, în textele tipărite de Coresi. Obiectivele cercetării constau în: identificarea varietății formale a conectorilor conjuncționali, ilustrarea tipurilor de propoziții subordonate conjuncționale și a particularităților de construcție ale acestora în textele analizate, precizarea numărului de ocurențe ale construcțiilor particulare și urmărirea distribuției lor în fiecare tipăritură coresiană.

Punctul de plecare îl reprezintă cercetarea construcțiilor propoziționale introduse prin conjuncția subordonatoare *de*, ilustrate în detaliu în comunicarea *Observații asupra subordonării prin conjuncție în tipăriturile coresiene*, susținută în cadrul celei de a șasea ediție a Simpozionului internațional de lingvistică, în mai 2015[1]. Am constatat în corpusul examinat că tiparele care s-au fixat în sistemul limbii române dețin ponderea cea mai ridicată și că *de* cu valoare circumstanțială apare foarte frecvent, în timp ce *de* cu valoare necircumstanțială introduce numai completive directe, foarte rar.

Corpusul este alcătuit din șapte texte tipărite de Coresi și este reprezentativ pentru a releva varietatea și tipicul structurilor conjuncționale studiate: *Cazania I* (text editat de Vladimir Drimba, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1998) (CC[1]), *Carte cu învăţătură (1581)* (vol. I, editat de Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici, Bucureşti, Socec, 1914) (CC[2]), *Tetraevanghelul* (editat de Florica Dimitrescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1963) (CT), *Liturghierul lui Coresi*, editat de Al. Mareş, Bucureşti, Editura Academiei, 1969 (CL); *Catehismul lui Coresi,* editat de Alexandra Roman Moraru în *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1982 (CCat.); *Pravila lui Coresi,* editată de Gheorghe Chivu în *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982 (CPrav.); *Molitevnic rumânesc*, editat de Vladimir Drimba, Bucureşti, Editura Academiei, 1998 (CM). Trimiterea la corpus se realizează prin folosirea siglelor şi prin indicarea numărului paginilor din manuscris.

Cadrul teoretic şi metodologic este cel al *Gramaticii* academice *a limbii române* din 2008 (GALR) şi al recentelor gramatici ale limbii române publicate la Oxford (GR, SOR) şi la Amsterdam/Philadelphia (Dobrovie-Sorin şi Giurgea (eds.) 2013).

[1] Nu voi relua aici ideile despre conjuncția subordonatoare *de* cuprinse în comunicarea *Observații asupra subordonării prin conjuncție în tipăriturile coresiene*.

BDD-V2315 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:27 UTC)

2. Stadiul problemei

În studiile generale de istorie a limbii române, subordonarea reprezintă o secțiune a sintaxei în care sunt ilustrate atât trăsăturile ei recurente în textele vechi, cât și contextele particulare, specifice anumitor texte, fiind descrise realizările prin propoziție relativă sau/și prin propoziție conjuncțională a pozițiilor sintactice. Cu toate acestea, nu există o prezentare sistematică și completă a caracteristicilor subordonării în textele vechi, cu atât mai puțin a specificului subordonării în textele tipărite de Coresi.

În 1960, Mioara Avram a propus un studiu exhaustiv asupra propozițiilor subordonate conjuncționale cu funcție de circumstanțial, tratate sub aspect diacronic, urmărind și încercând să explice evoluția acestor construcții și a inventarului de „elemente conjuncționale" (conjuncții, locuțiuni conjuncționale și adverbe relative) (Avram 1960: 7) din secolul al XVI-lea până în secolul al XIX-lea. Structura capitolelor de analiză este similară, cuprinzând prezentarea modului de construcție a fiecărei propoziții circumstanțiale, dinamica inventarului de conectori și prezentarea observațiilor generale, reieșite în urma expunerii detaliate (Avram 1960).

Specialiștii au subliniat două aspecte foarte importante în legătură cu evoluția subordonării, respectiv importanța schimbărilor produse în interiorul inventarului de conectori pentru fiecare subordonată conjuncțională și specificul construcțiilor subordonate prin conjuncție în diferite perioade istorice (Avram 1960: 8; Frâncu, în Gheție 1997: 162; SOR: 463–473; 491–537).

3. Structurile conjuncționale din tipăriturile coresiene

3.1. Potrivit *Gramaticii* academice *a limbii române*, pe baza relației sintactico-semantice a propoziției subordonate cu regenta, propozițiile conjuncționale pot fi clasificate în „propoziții conjuncționale integrate sintactic" și „propoziții conjuncționale neintegrate sintactic (izolate)"[1] (GALR II: 234, 235–237). Din prima clasă de propoziții conjuncționale, fac parte subordonatele care manifestă o legătură foarte strânsă cu regenta, ocupând poziții sintactice actanțiale, specifice grupurilor nominale (GALR II: 235, GALR I: 652–653): subiectul, complementul direct, complementul secundar, complementul prepozițional, numele predicativ, predicativul suplimentar (GALR II: 235, 240), dar și complementul numelui (pentru ierarhia constituenților în grupul nominal, v. Stan 2009). Din cea de-a doua, fac parte subordonatele care îndeplinesc funcții sintactice care pot fi suprimate, fără a fi afectată astfel gramaticalitatea enunțului (GALR II: 236).

3.2. După gradul de specializare, elementele conjuncționale subordonatoare au fost clasificate în conjuncții *specializate* (cele care introduc un anumit tip de propoziție) și conjuncții *nespecializate* (cele care introduc mai multe tipuri de propoziții) (GALR I: 645–647).

Pentru româna modernă, elementele conjuncționale nespecializate care introduc atât propoziții nesuprimabile, cât și propoziții suprimabile, sunt: *să, ca să, ca...să, că, dacă, de,* iar cele care introduc diverse tipuri de propoziții izolate sunt: *până, unde, când, cum, (în) afară că, de unde, câtă vreme, după ce, în timp ce, odată ce* etc. (GALR I: 645, 647–652). Elementele conjuncționale specializate sunt: conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale cauzale (*căci, deoarece, fiindcă, întrucât, din cauză că, din pricină că, de vreme ce, din moment ce,*

[1] Această clasificare ar corespunde celei tradiționale, unde se distinge între subordonatele conjuncționale necircumstanțiale și subordonatele conjuncționale circumstanțiale (GALR II: 235).

BDD-V2315 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:27 UTC)

pentru că), conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale concesive (*deși, cu toate că, chiar dacă, chiar de, măcar că*), conjuncția consecutivă *încât*, conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale temporale (*imediat ce, îndată ce, abia ce, (ori) de câte ori*), locuțiunea conjuncțională opozițională *în loc să*, locuțiunile conjuncționale cumulative (*după ce că, pe lângă că, plus că, lasă (las') că*) (GALR I: 645).

3.3. În studiul de față, cercetarea este limitată la construcțiile cu elementele conjuncționale nespecializate[1] care introduc propoziții nesuprimabile și propoziții suprimabile. Descrierea tiparelor identificate în corpus se realizează prin raportarea la specificul acestora în epocă (conturat de specialiști) și la construcțiile de același tip fixate în româna actuală.

În textele analizate, conjuncțiile și grupările conjuncționale care introduc atât propoziții integrate sintactic, cât și propoziții neintegrate sintactic, sunt: ***să***, ***cum (...) să***, ***de (...) să***, ***că***; ***dacă***; ***de***[2].

3.3.1. Dat fiind statutul morfologic al lui ***să***, asupra căruia părerile specialiștilor sunt împărțite, fiind considerat fie complementizator, fie marcă a conjunctivului (Sava 2012: 70–98; SOR 15–18, 470–471), selecția lui este determinată de anumiți factori semantici și sintactici atât în româna veche (v. SOR: 470), cât și în româna modernă (GALR I: 637, 649; GALR II: 238; GR: 45, 467).

În corpus, propozițiile conjuncționale construite cu *să* ocupă atât poziții sintactice actanțiale (**3.3.1.1**), cât și poziții sintactice izolate (**3.3.1.2**).

3.3.1.1. În textele examinate, propozițiile conjuncționale introduse prin *să* au următoarele funcții sintactice: nume predicativ, subiect, complement direct, complement secundar, complement prepozițional.

Să introducând o propoziție predicativă (1) apare foarte rar în corpus, numai cu regentul copulativ *a fi*. În *Catehism*, în *Pravilă* și în *Liturghier* această construcție lipsește:

(1) *aimintirea tuturora oamenilor trupul, – încă şi al tuturor sfinţilor –, iaste* ***să se strice*** *şi* ***putredire să vază*** (CC[1], 16[v]).

Să introduce o propoziție subiectivă[3], atunci când este selectat de verbele de modalizare deontică *trebuie* (2a) și *se cade* (2b). Construcțiile de acest tip nu apar în *Liturghier*:

(2) a. *ce milostea lui <au> lăsat ş-au porâncit apostolilor şi tuturora popilor, deaca se-au măria lui sculat den moarte, ce trebuiaşte lor* ***să facă*** *şi ce iaste cinstea şi cum trebuiaşte popilor* ***să slujească lu Dumnezeu şi dihaniei lui şi mişelameei creştinilor*** *şi derepce trebuiaşte* ***să se boteaze oamenilor*** (CM, 255[r])

b. *Iară, de va fi omul zăcând spre moarte, cade-se popeei* ***să ia cumenecătura cu frică şi să meargă înaintea sveaşnicul şi cădelnița*** (CPrav., 6[v]).

---

[1] Considerăm că structurile cu elemente conjuncționale specializate pot constitui subiectul unei cercetări distincte, prin raportare, pe cât posibil, la gradul lor de specializare în epoca veche, ilustrat în studiile de limbă veche.

[2] Aici, structurile introduse prin *de* vor fi ilustrate numai tangențial, efectuându-se comparații cu structurile similare, pentru că trăsăturile sintactice ale acestora au fost expuse în detaliu în comunicarea amintită la punctul **1**.

[3] În limba română contemporană, conectorul ***să*** este selectat de verbe cu anumite caracteristici (v. GALR II: 346).

BDD-V2315 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:27 UTC)

Frecvent, în corpus, *să* introduce o completivă directă, fiind selectat în speță de un verb tranzitiv (3a). În aceste configurații, în contextul juxtapunerii mai multor propoziții completive directe introduse prin *să*, este posibilă neexprimarea conectorului înaintea fiecăreia (3b).

În tipăriturile ample, sunt foarte puține exemple în care conjuncția *să* este selectată de adjectivul *dator* și introduce o subordonată ambiguă, completivă directă sau prepozițională (*dator ceva/cu ceva*): în *Cazania I*, sunt trei exemple; în *Molitevnic*, este un exemplu; în *Cazania a II-a*, sunt patru exemple (în partea de text examinată), iar în *Tetraevanghel* (în partea de text analizată), nu a fost identificat niciun exemplu. În tipăriturile de mici dimensiuni, această construcție se regăsește numai în *Liturghier*, într-un singur exemplu (4):

(3) a. *Vezi, pohtiia* ***den morţi să meargă Lazar şi să spuie fraţilor*** *cumu e rândul la altă lume* (CC[1],123[v])
b. *Fraţii <miei>, căutaţi* ***să nu ispitiţi, nu mâniaţi, nu bateţi joc de Dumnezeu şi de creştinătate proastă*** (CM, 251[r])

(4) *De va vrea preutul să sfârşască dumnezeiasca taină, datoriu iaste întâi amu* ***în pace să fie cu toți, nici să aibă ceva pizmă spre cineva și****, inema câtu-i va fi de tare,* ***să-ș păzească cugetul de hitlenie****,* ***să se postească puținel****, de cu searăș și* ***să se trezvească până în vreamea de slujbă*** (CL, 1[r]).

În limba română veche, verbele care aveau dublă tranzitivitate (deci care puteau fi construite cu un complement direct și cu un complement secundar) erau foarte puține și, în plus, s-a arătat că acestea se caracterizau prin instabilitate a regimului sintactic (pentru detalii, v. Stan 2013: 183–184). Totuși, verbul *a învăța* și verbul *a ruga* sunt considerate ca fiind dublu tranzitive (Stan 2013: 183). Astfel, în corpus, propoziția conjuncțională din poziția de complement secundar este selectată de aceste două verbe regente și este introdusă în speță prin conectorul *să,* mai rar prin *cum să* (v. *infra* **3.3.2.1**) și *de să* (v. *infra* **3.3.3.1**) (5):

(5) a. *în ceaste cuvinte nu învață Hristos creştinii* ***să-ş leapede avuţiele lor fără dereptate*** (CC[1], 155[v])
b. *Dereptu aceaia, rogu pre voi, fraților și surorilorŭ,* ***toate alalte să le lăsămŭ, numai de sufletu să ne grijimŭ și să ne nevoimŭ*** (CC[2], 251[r]).

Cu o frecvență extrem de limitată în corpus, complementul prepozițional (nonambiguu) este realizat prin propoziție conjuncțională introdusă prin *să,* având numai regentul adjectival *destoinic*. În *Cazania I*, această construcție este prezentă în patru exemple, în *Cazania a II-a*, se regăsește în șapte exemple, iar în partea de text examinată din *Tetraevanghel* se înregistrează un singur exemplu (6). În *Molitevnic*, în *Liturghier*, în *Catehism* și în *Pravilă*, construcția nu a fost identificată:

(6) *Doamne, nu sintь destoinicь* ***la coliba mĕ să merği*** (CT, 14[r]).

3.3.1.2. În întregul corpus, cu o frecvență ridicată, *să*[1] introduce un singur tip de propoziții neintegrate sintactic: propoziții circumstanțiale finale (7). În textele scurte, această construcție prezintă șase ocurențe în *Catehism*, șapte ocurențe în *Pravilă*, șase ocurențe în *Liturghier*:

[1] În lucrarea de față, nu vom avea în vedere forma omonimă cu valoare condițională *să* „dacă”.

BDD-V2315 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:27 UTC)

(7) *Şi într-una sfântă a săborului apostolilor beseareca, mărturiseaşte un botez,* ***să să iarte păcatele*** (CCat., 8^{r}).

3.3.2. În corpus, propozițiile conjuncționale marcate prin gruparea ***cum (...) să*** ocupă atât poziții sintactice actanțiale (**3.3.2.1**), cât și poziții sintactice izolate (**3.3.2.2**).

3.3.2.1. În textele examinate, propozițiile conjuncționale introduse prin *cum (...) să* au următoarele funcții sintactice: subiect, complement direct, complement secundar, complement prepozițional.

Izolat, gruparea conjuncțională ***cum... să*** introduce o propoziție subiectivă, fiind selectată de verbul modalizator *trebuie* (8a) sau de gruparea impersonală *e bine* (8b) (pentru româna actuală, v. GALR I: 649–650):

(8) a. *Aicea trebuiaşte* ***cum popa să fie ştiutoriu Cărţilor*** (CC^{1}, 143^{v})
b. *Nu e bine* ***cum omul să fie singur****, muiare voiu face lui* (CM, 260^{v}–261^{r}).

Rar, în corpus, *cum* urmat de *să*, imediat (9) sau la distanță (10), introduce o propoziție conjuncțională completivă directă, fiind selectat de un verb tranzitiv.

Numai în *Molitevnic rumânesc* a fost identificat un singur exemplu în care *cum... să* este selectat de adjectivul *dator* și introduce o subordonată completivă directă/prepozițională (11):

(9) *Căce tu ascultaş cuvântul muiereei tale ş-ai mâncat den pom den carele porâncise eu ţie* ***cum să nu mănânci den el*** (CM, 262^{r})
(10) *învăţăm* ***cum morţii noştri cu cinste mare să-i îngrupăm în loc ales şi curat*** (CC^{1}, 116^{v})
(11) *Derept aceaia ocă, den dragostea frăţească sântem datori* ***cum unul derept alalt să ne rugăm lu Dumnezeu*** (CM, 256).

În textele analizate, propoziția conjuncțională din poziția de complement secundar, având ca regent verbele *a învăța* și *a ruga*, este introdusă prin gruparea conjuncțională *cum să* (12) mai rar decât prin conjuncția *să* (v. *supra* **3.3.1.1**):

(12) a. *Popa la besearecă pururea să înveaţe pre oameni* ***cum să nu aşteapte cu ispoveada şi cuminecătura la ceasul morţiei*** *[...], că atunce nu foloseaşte nemica cuminecătura [...],* ***ce de vreame să se gătească tot omul*** (CM, 263^{v}) [coordonarea propoziției completive secundare introduse prin *cum să* cu cea introdusă prin *să* subliniază echivalența dintre cei doi conectori]
b. *Rugăm tine* ***cum să ne ierţi toate păcatele*** *cu care am greşit astăzi ţie* (CM, 252^{v}).

În textele analizate, foarte rar, gruparea *cum să* introduce o propoziție subordonată cu funcție de complement prepozițional, regentul fiind adjectivul *destoinic* (13):

(13) *Doamne, nu sânt destoinic* ***cum să întri tu în casa mea*** (CC^{1}, 19^{r}) [*destoinic de...*].

3.3.2.2. Diacronic, propoziția conjuncțională introdusă prin *ca (...) să* a devenit realizarea definitorie a circumstanțialului de scop (GALR II: 575). În textele din secolul al XVI-lea, această construcție este prezentă, dar se manifestă preferința pentru construcțiile cu grupările conjuncționale sinonimice specifice epocii (SOR: 519). Astfel, grupările *cum (...) să, cât să, derept (...) să, derept cum să*, au fost interpretate de Mioara Avram ca „elemente

BDD-V2315 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:27 UTC)

conjuncţionale care introduc finale pozitive în secolul al XVI-lea" (pentru detalii și exemple v. Avram 1960: 98).

În urma analizei limbii tipăriturilor coresiene, am constatat că gruparea *ca (...) să* introducând o circumstanțială finală nu prezintă nicio utilizare în *Catehism* și în *Pravilă*. Rodica Zafiu a arătat că gruparea compactă *ca să* introduce 38 de propoziții circumstanțiale finale în *Cazania I* și 303 în *Cazania a II-a*, în vreme ce *cum să* introduce 110 propoziții circumstanțiale finale în *Cazania I* și doar 9 în *Cazania a II-a* (SOR: 519). În *Molitevnic*, am identificat 4 propoziții circumstanțiale finale construite cu gruparea *ca să* și 15 construcții cu gruparea *cum să*.

În corpus, se observă utilizarea oscilantă a variantei compacte și a celei dislocate de intercalarea altor constituenți ale conectorilor *ca să* și *cum să* atunci când introduc circumstanțiale finale în contexte similare (14, 15). În privința celorlalte grupări menționate, utilizarea lor în corpusul coresian este restrânsă (16):

(14) *şi învăţăm că toţi bogaţii în ceastă lume, carei bat zioa şi noaptea a îmbogăţi,* ***ca cu bogăţie să sosească la vreamea multă ca să poată bea şi să mănânce întru dulceaţa ceştii lumi*** (CC[1], 139[r])

(15) a. *după aceaia vine diavolul şi ia cuvântul den inema lor,* ***cum să nu creazâ, cum să nu se spăsească*** (CC[1], 118[v])

b. *merg oamenii la besearecă* ***cum acolo, într-una cu popa şi cu tot nărodul, să facă rugăciune şi cearери derept toate ticalele şi nevoile meserătăţiei tuturora*** (CC[1], 143[v])

(16) a. *Aşa//mearse cest Zachei* ***numai cât să vază pre Hristos*** (CC[1], 161[v] – 162[r])

b. *Acesta easte singele mieu de leage noao, ce se va vărsa derept voi,* ***derept multe să vă se iarte păcatele*** (CCat., 11[v])

c. *Când va fi omul puţin greşit şi va fi înţelept, să-i dai bună învăţătură,* ***derept să se spăsească****. Iară, de va fi mult păcătos şi <cu> puţină minte, să-i dai puţină învăţătură,* ***derept să nu piară****. Reapedele îmblâ<n>zeaşte, iară silnicul învăţătură, iară neputinciosul mângâie,* ***derept să împle leagea lu Hristos*** (CPrav., 1[v])

d. *să//postim* ***derept cum să ne pre noi smerim, putem ruga şi să ne milcuim Domnului*** (CC[1], 180[r]–180[v]).

3.3.3. S-a arătat că, în limba veche, grupările *cum (...) să* și *de (...) să* sunt utilizate în locul conjuncției *să* (SOR: 464–465). Acest fenomen este prezent și în textele tipărite de Coresi. Însă este evidentă ponderea mai redusă a tiparului cu *de (...) să* decât a tiparelor cu *să* și, în speță, cu *cum (...) să*.

De (...) să introduce atât propoziții nesuprimabile (**3.3.3.1**), cât și propoziții suprimabile (**3.3.3.2**).

3.3.3.1. În textele analizate, propozițiile conjuncționale introduse prin *de (...) să* au următoarele funcții sintactice: nume predicativ, complement direct, complement secundar.

În corpus, izolat, gruparea conjuncțională *de să* introduce o propoziție predicativă. În exemplul (17), paralelismul construcției introduse prin *de să* cu cea introdusă prin *să* indică echivalența celor doi conectori (pentru similaritatea tiparelor, v. exemplul (1)):

(17) *A mea mâncare iaste* ***de să fac voia*** *celuia ce m-au tremes şi* ***să sfârşesc lucrul lui*** (CC[1], 22[r]).

În marcarea unei propoziții completive directe, gruparea *de să* este selectată numai de verbe tranzitive. Aceste construcții se regăsesc mai ales în cele două *Cazanii* (18):

BDD-V2315 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:27 UTC)

(18) *Și zișŭ ucenicilorŭ tăi* ***de să-l//scoață el*** *și nu putură* (CC[1], 76).

Complementul secundar realizat propozițional, cu regentul verbal *a ruga* care selectează conectorul *de să*, are o prezență izolată în corpusul coresian. În partea de text studiată din *Cazania a II-a* și în textul *Cazaniei I*, se identifică doar câte o singură construcție (19):

(19) a. *Când vineră amu către-însul samareaninii, rugară el* ***de să fie într-înșii*** (CC[1], 22[v])
b. *Pentru aceaia rogŭ pre voi, fraților*ŭ, ***de să păziți și să socotiți, să nu așteptați a vă pocăi de păcate*** (CC[2], 114).

3.3.3.2. Dintre propozițiile suprimabile, gruparea conjuncțională *de (...) să* introduce exclusiv propoziții subordonate circumstanțiale finale, în corpus.

În literatura de specialitate, s-a arătat că frecvența însemnată a circumstanțialelor finale construite cu *de* în prima parte a epocii vechi[1] se datorează utilizării limitate a conjunctivului. Cu toate acestea, subordonatele finale introduse prin gruparea *de să*, interpretate ca fiind „construcții mixte", sunt frecvente încă din secolul al XVI-lea (Frâncu, în Gheție 1997: 169). Potrivit specialiștilor, *de* înaintea conjunctivului are valoarea lui *ca* „ca să" (Stan 2013: 181). Tiparul s-a păstrat în română numai la circumstanțialele finale introduse prin gruparea conjuncțională *ca să*.

În tipăriturile coresiene, circumstanțiala finală introdusă prin *de să* apare o singură dată în *Catehism*, în *Pravilă*, în *Liturghier* și în *Molitevnic* (20). În *Cazania I*, frecvența construcției este mai însemnată (14 ocurențe) (21), iar în *Cazania a II-a*, în partea de text examinată, au fost identificate trei construcții finale (exemplul din prefață fiind ilustrat și în studiul lingvistic, v. Buză, Zgraon 1982: 523–524) (22). În exemplele selectate, topica propoziției subordonate prezintă variație între postpunerea (20a–b, 20d, 21, 22) și antepunerea față de regentă (20c):

(20) a. *învață apostolii, tremease-i în toată lumea,* ***de să spuie Evanghelia lu Hristos*** (CCat., 1[r])
b. *Iară muiarea ceaea ce-ș va lăsa bărbatul/****de să ia altul*** *să se leapede de besearecă* (CPrav., 3[r]–3[v])
c. ***De să se supuie și să se pleace tot vrăjmașul și nepriitoriul supt picioarele noastre****, Domnului să ne rugăm* (CL, 12[r])
d. *Socotește glasul rugăciuniei meale când voiu striga cătră tine; audzi-mă, Doamne!* ***De să să isprăvască rugăciunea mea ca o cadilă înaintea ta****! rădicarea mânilor meale, giunghearea de sara* (CM, 236[v])
(21) *Fții miei, aceastea scriu voao* ***de să nu greșiți*** (CC[1], 44[r])
(22) *iară eu nu mă cruțai, den aveare, [...], a da la acestŭ lucru, ce dedŭ lui și ucenicilorŭ lui,* ***de să tipărească această carte, Evanghelie cu învățătură, întâi, spre cinstea și lauda Sfintei Troițe*** *[...]* (CC[2], *Preadislovie*, VII).

3.3.4. În textele examinate, ***că*** funcționează atât ca un complementizator, introducând propoziții nesuprimabile (**3.3.4.1**), cât și ca un conector al propozițiilor suprimabile (**3.3.4.2**).

3.3.4.1. În corpusul coresian, complementizatorul *că*[2] introduce propoziții completive directe în *Cazania I* și în *Cazania a II-a*. În *Liturghier*, tiparul se regăsește într-un singur

[1] Pentru delimitările epocii vechi, v. Gheție (1997: 52–53).
[2] Pentru tipurile de construcții, frecvența acestora și pentru lista regenților în limba română veche, v. SOR 466–467.

BDD-V2315 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:27 UTC)

exemplu (23), iar în *Catehism*, *că* introducând o completivă directă este prezent în trei exemple. În general, aceste construcții au regent verbal tranzitiv (în speță, verbe dicendi), mai rar un regent interjecțional – *iacătă* (24a) și *iată* (24b):

(23) *Crez, Doamne, și spuiu* ***că tu eşti Hristos, fiiul Domnului viu*** (CL, 38^{v})
(24) a. *Iaçătă* ***că eşti sănătos*** (CC^{1}, 25^{v})
b. *Iată* ***că ai bunătate multă, la mulţi ai adunată****: răpausă-te, mănâncă, bea, veseleaşte-te!* (CC^{1}, 138^{v}).

3.3.4.2. Dintre propozițiile conjuncționale suprimabile, *că* introduce propoziții subordonate circumstanțiale cauzale și circumstanțiale consecutive.

Atunci când are sens cauzal[1], *că* introduce propoziții subordonate circumstanțiale cauzale în corpus (25) (pentru limba veche, v. SOR: 502–503), cu excepția textului *Pravilei*, unde această construcție nu a fost identificată. Subordonatele din poziția circumstanțialului de cauză introduse prin această conjuncție dețin cea mai însemnată pondere spre deosebire de toate celelalte realizări propoziționale prezente în texte:

(25) *Bucură-se sufletul mieu în Domnul,* ***că mă îmbrăcă întru cămaşe de spăsenie şi cu veşmânt de veselie îmbrăcă-mă*** (CL, 2^{r}).

O particularitate comună limbii tipăriturilor coresiene constă în faptul că, în numeroase contexte, conjuncția *că* apare într-o propoziție fără regent direct, acesta fiind reperabil în context, dar la mare distanță. De pildă, în textul *Molitevnicului rumânesc* se regăsesc cel puțin 11 exemple de acest fel (26):

(26) *Rugăm tine cum să ne ierți toate păcatele [...] și dă-ne cum și în ceastă noapte să putem petreace [...] și să putem demâneață scula la slujba măriei tale.* ***Că ție noi <ne> dăruim și în mâna ta punem și lăsăm pre noi tot*** (CM, 252^{v}).

Deși este o construcție specifică textelor din secolul al XVI-lea (Avram 1960: 151; Densusianu 1961: 261; SOR: 525), propoziția circumstanțială consecutivă introdusă prin conjuncția *că* are o pondere foarte redusă în toate textele analizate, iar în *Liturghier* (27) prezintă o singură utilizare. În *Catehism* și în *Pravilă*, nu se înregistrează:

(27) *Sfânt eşti şi preasfânt şi mare frâmseaţea măriei tale, ce lumea ta aşa o iubişi* ***că fiiul tău unul-născut dat-ai****, ca tot cela ce va creade întru el nu vor peri* (CL, 32^{r}).

3.3.5. Construcțiile în care ***dacă*** are valoare de complementizator nu au fost identificate în corpus. În textele din epoca veche, propozițiile cu funcții actanțiale introduse prin acest conector prezintă o frecvență modestă. Însă, subordonatele circumstanțiale pe care le poate introduce *dacă* au o frecvență foarte însemnată (SOR: 465).

Inițial, *dacă* a avut valoare temporală (Avram 1960: 201; SOR: 492–493). Ulterior, a dobândit funcția de a exprima condiția de care depinde realizarea unui proces, devenind conectorul tipic al propoziției condiționale, tiparul fiind stabil în româna modernă (GALR II: 582).

În toate textele analizate, se înregistrează numeroase construcții circumstanțiale, conectorul având fie varianta fonetică *deacă*, mai rar (28), fie varianta fonetică *deaca* (29).

[1] Pentru limba română actuală, v. GALR I: 649; GALR II: 559–560.

BDD-V2315 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:27 UTC)

Pentru contextele clare, interpretarea subordonatei introduse prin această conjuncție este simplă. Astfel, în *Molitevnic*, se înregistrează cinci construcții temporale (28a) și numai o construcție condițională (28b). În contextele mai puțin transparente, interpretarea construcțiilor este dificilă, subordonatele fiind fie condiționale, fie temporale. Această dificultate de interpretare a construcțiilor de acest tip se regăsește în studiul lingvistic care precedă textul *Liturghierului*, în care Al. Mareș consideră că cele cinci subordonate introduse prin *deaca* sunt condiționale cu nuanță temporală (v. Mareș 1969: 95) (29):

(28) a. ***Deacă veri sfârși propovedania****, tu cântă cestu cântecu* (CM, 234^{r})
b. *și* ***deacă ți-i voia*** *cum de acmu înainte să te fereşti cu voia de totu răul, dzău că sânt ţie toate iertate* (CM, 232^{v})

(29) ***Troparele deaca se vor sfârși****, să meargă diaconul aproape de sfintele dvere, să arete orariul său celora de afară* (CL, 17^{r}).

3.3.6. În tipăriturile examinate, ***de*** introduce rar propoziții conjuncționale integrate sintactic (**3.3.6.1**), dar frecvent propoziții conjuncționale izolate (**3.3.6.2**).

3.3.6.1. Dintre pozițiile actanțiale, complementizatorul *de*[1] introducând o propoziție subordonată reprezintă realizarea complementului direct. Construcțiile de acest tip se identifică numai în cele două *Cazanii* tipărite de Coresi, în speță în pericopele evanghelice, dar cu o frecvență extrem de redusă (30). În celelalte texte cuprinse în corpus, completiva directă introdusă prin *de* nu se înregistrează:

(30) *«Lasă să vedem* ***de va veni Ilie*** *să mântuiască el»* (CC^{1}, 210^{r}).

3.3.6.2. Propozițiile subordonate suprimabile introduse prin conectorul *de* ocupă următoarele poziții sintactice: circumstanțial instrumental, circumstanțial final, circumstanțial condițional, circumstanțial consecutiv. Particularitățile sintactice ale propozițiilor circumstanțiale finale și condiționale au fost descrise și exemplificate în detaliu în comunicarea amintită la punctul **1**, de aceea nu vor mai fi reluate aici.

De introducând o propoziție circumstanțială instrumentală este o construcție frecventă în textele tipărite de Coresi, însă tiparul este similar: verbele regente sunt *a grăi* (urmat în toate circumstanțialele instrumentale de *a zice*) (31a) și *a răspunde* (urmat de *a grăi*) (31b).

Deși Mioara Avram susține că *de* cu valoare instrumentală apare abia în secolul al XVII-lea și distinge trei tipuri de contexte în care această conjuncție poate introduce circumstanțiale instrumentale (pentru detalii și exemple v. Avram 1960: 223), s-a arătat că *de* este conectorul caracteristic pentru propoziția instrumentală și că este atestat încă din secolul al XVI-lea (Stan 2013: 229):

(31) a. *Acela bolnavŭ la Laculŭ-oei au luatŭ vindecare, la pridvoarăle lu Solomonŭ, cândŭ grăi cătră Hristosŭ,* ***de zise****: [...]* (CC^{2}, 54)
b. *Atunce vor răspunde lui derepții* ***de vor grăi*** (CC^{1}, 173^{v}) cf. *Atunce vorŭ răspunde lui derepții* ***de vorŭ grăi*** (CC^{2}, 26).

Prin raportare la realizarea propozițională a circumstanțialului consecutiv prin propoziție conjuncțională introdusă prin *că* (v. *supra* **3.3.4.2**, exemplul (27)), este importantă realizarea aceleiași poziții sintactice prin propoziție introdusă prin *de*. Dacă propozițiile

[1] Pentru o discuție detaliată despre complementizatorul *de* în limba veche v. Sava (2012: 108–140).

BDD-V2315 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:27 UTC)

consecutive introduse prin conjuncția *de* au o pondere însemnată în textele din secolul al XVI-lea (Avram 1960: 151; Stan 2013: 261–262; SOR: 525), în corpusul coresian, aceste construcții au o răspândire foarte limitată, dar sunt mai numeroase decât cele introduse prin *că*: în *Pravilă*, construcția prezintă o singură ocurență, exemplul fiind ilustrat de editor în studiul lingvistic (v. Chivu 1982: 199) (32), în *Cazania I*, sunt nouă ocurențe (33), iar în *Cazania a II-a,* în partea de text examinată, sunt șase ocurențe (34):

(32) *Cine nu va socoti cumenecătura,* ***de o va gusta şoarecele****, post 40 de zile, închinăciuni 140 în zi* (CPrav., 7^{v})
(33) *«Învățătoare, ce-au greşit acesta sau părinții lui* ***de-au născut orb****?»* (CC^{1}, 26^{v})
(34) *Otrinde, o ome, deaca îmbogățești, nu grăi c'«amŭ scăpatŭ den grije și den nevoe și mii-amŭ spăsitŭ eu sufletulŭ, că amŭ destulŭ,* ***de pociu face în totŭ chipulŭ****»* (CC^{2}, 73).

4. Concluzii

În urma cercetării efectuate, rezultă că lista conectorilor conjuncționali care pot introduce în corpus atât propoziții integrate sintactic, cât și propoziții neintegrate, este mai extinsă decât cea care s-a fixat în română: *să, cum (...) să, de (...) să, că, dacă, de*.

Să introduce numeroase completive directe cu regent verbal tranzitiv, completive secundare selectate de regentele *a învăța* și *a ruga*, foarte rar propoziții predicative, subiective și completive prepoziționale (nonambigue numai în structura cu regentul adjectival *destoinic*). Dintre construcțiile circumstanțiale, *să* introduce exclusiv subordonate finale în toate textele cuprinse în corpus.

Cum (...) să și *de (...) să* funcționează ca variante contextuale ale lui *să*, însă prezintă particularități de distribuție și de frecvență. *Cum (...) să* introduce rar propoziții completive directe și izolat subiective și completive prepoziționale (numai cu regentul adjectival *destoinic*). Completivele secundare pe care le introduce această grupare conjuncțională prezintă caracteristici identice cu cele introduse prin *să*. Subordonatele circumstanțiale finale introduse prin *cum (...) să* se află în concurență cu cele introduse prin *ca (...) să*, dar ponderea dintre cele două tipare diferă de la un text la altul. Construcțiile cu *de (...) să* prezintă o frecvență mult mai redusă decât cele cu *să* sau *cum (...) să*. Astfel, *de (...) să* introduce izolat propoziții predicative, foarte rar propoziții completive directe și numai două propoziții completive secundare selectate de verbul *a ruga* în întregul corpus. Propozițiile circumstanțiale finale introduse prin *de (...) să* sunt puține.

Dintre pozițiile actanțiale realizate propozițional, *că* introduce numai completive directe, având regent verbal tranzitiv, rar regent interjecțional. Dintre pozițiile izolate, subordonatele circumstanțiale cauzale introduse prin *că* prezintă o frecvență extrem de ridicată în toate textele tipărite de Coresi spre deosebire de subordonatele circumstanțiale consecutive care prezintă o pondere extrem de redusă sau chiar lipsesc (*Catehism*, *Pravilă*).

În corpus, *dacă* nu introduce niciun tip de propoziție nesuprimabilă, dar introduce numeroase propoziții circumstanțiale temporale și condiționale. Se înregistrează construcții opace, având atât nuanță temporală, cât și nuanță condițională, care îngreunează interpretarea.

De introduce numai propoziții completive directe, fiind selectat de un verb tranzitiv. Propozițiile circumstanțiale instrumentale marcate prin *de* sunt construite numai cu verbe *dicendi* în toate textele coresiene, astfel că regentul *a grăi* este urmat în subordonată de *a zice*, iar regentul *a răspunde* este urmat de *a grăi*. În corpus, se înregistrează mai multe contexte în care conectorul *de* introduce circumstanțiale consecutive decât conectorul *că*.

BDD-V2315 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:27 UTC)

Construcțiile cu grupările conjuncționale *cum (...) să* și *de (...) să* și circumstanțialele temporale introduse prin *dacă* nu s-au fixat în română, iar circumstanțialele consecutive introduse prin *că* și prin *de* nu au fost adoptate de norma limbii literare moderne.

SURSE

CCat. – *Catehismul lui Coresi* (ed. Alexandra Roman Moraru), în TR, p. 19–129.

CT – Coresi, *Tetraevanghelul* (ed. Florica Dimitrescu), Bucureşti, Editura Academiei Române, 1963.

CC[1] – Coresi, *Tâlcul evangheliilor* (ed. Vladimir Drimba), Bucureşti, Editura Academiei Române, 1998.

CC[2] – Diaconul Coresi, *Carte cu învăţătură (1581)*, vol. I (ed. Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici), Bucureşti, Socec, 1914.

CM – *Molitevnic rumânesc* (ed. Vladimir Drimba), Bucureşti, Editura Academiei Române, 1998.

CL – *Liturghierul lui Coresi* (ed. Al. Mareş), Bucureşti, Editura Academiei Române, 1969.

CPrav. – *Pravila lui Coresi* (ed. Gheorghe Chivu), în TR, p. 129–257.

BIBLIOGRAFIE

Avram, Mioara, 1960, *Evoluţia subordonării circumstanţiale cu elemente conjuncţionale în limba română*, Bucureşti, Editura Academiei.

Avram, Mioara (coord.), Elena Carabulea, Fulvia Ciobanu, I. Rizescu, Laura Vasiliu, 2007, *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Buză, Emanuela, Florentina Zgraon, 1982, „Studiu lingvistic", în *Prefeţe şi epiloguri din secolul al XVI-lea* (Coresi, *Întrebare creştinească, Tetraevanghel, Tâlcul evangheliilor, Molitvenic, Psaltire românească, Psaltire slavo-română, Evanghelie cu învăţătură*), TR: 487–548.

Chivu, Gheorghe, 1982, „Studiu lingvistic", în *Pravila lui Coresi*, TR: 162–212.

Densusianu, Ovid, 1961, *Istoria limbii române*. II. *Secolul al XVI-lea* (ed. J. Byck), Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Dobrovie-Sorin, Carmen, Ion Giurgea (eds.), 2013, *A Reference Grammar of Romanian*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.

GALR – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Valeria Guţu Romalo (coord.), 2008, *Gramatica limbii române*, I–II, Bucureşti, Editura Academiei Române [tirajul I: 2005].

Gheţie, Ion (coord.), Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Alexandra Roman Moraru, Mirela Teodorescu, 1997, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

GR – Gabriela Pană Dindelegan (ed.), 2013, *The Grammar of Romanian*, Oxford, Oxford University Press.

Mareş, Al., 1969, „Studiu de limbă", în *Liturghierul lui Coresi*, Bucureşti, Editura Academiei, p. 47–118.

Roman Moraru, Alexandra, 1982, „Studiu lingvistic", în *Catehismul lui Coresi*, TR: 56–97.

Sava, Cristinel, 2012, *Complementizatorii în limba română veche*, teză de doctorat, Universitatea din Bucureşti.

SOR – Gabriela Pană Dindelegan (ed.), 2016, *The Syntax of Old Romanian*, Oxford, Oxford University Press.

BDD-V2315 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:27 UTC)

Stan, Camelia, 2009, „Ierarhia constituenţilor în grupul nominal”, în Rodica Zafiu, Blanca Croitor, Ana-Maria Mihail (eds.), S*tudii de gramatică. Omagiu doamnei profesoare Valeria Guţu Romalo*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 231–236.
Stan, Camelia, 2013, *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.
TR – Ion Gheţie (coord.), Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Alexandru Mareş, Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon, 1982, *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei.

CONJUNCTIONAL CONSTRUCTIONS IN CORESI'S WRITINGS

(*Abstract*)

This paper discusses the syntactic features of the subordinating conjunctions in Coresi's writings. In order to identify the specific features of these constructions in Coresi's writings, we investigate the distribution and frequency of the conjunctions *să, cum (...) să, de (...) să, că, dacă*, and *de* in the clauses where they are employed as completive complementizers, but also as a adjunct-introducing subordinators.

BDD-V2315 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:27 UTC)